

KAPITEL 6 / CHAPTER 6⁶

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC RELATIONS IN MILK TO THE PRODUCT SUB-COMPLEX OF THE AGRICULTURE IN MODERN CONDITIONS

DOI: 10.30890/2709-2313.2024-30-00-003

Вступ.

Агропромисловий комплекс (АПК) України є найбільшим народногосподарським комплексом, який являє собою сукупність галузей народного господарства, що пов'язані з розвитком сільського господарства, обслуговуванням його виробництва і доведенням виробленої продукції до споживача. Очевидно, що національна безпека держави, рівень життя населення, його забезпеченість продуктами харчування, а промисловості – сировиною, значною мірою визначаються рівнем розвитку АПК.

Важливе завдання у забезпеченні населення продовольством покладено на молокопродуктовий підкомплекс, що є сукупністю господарюючих суб'єктів, зайнятих виробництвом молока, його переробкою, реалізацією готової молочної продукції і пов'язаних механізмом міжгалузевих відносин.

Особливої актуальності набуває дослідження відносин молокопереробних підприємств і виробників молока-сировини, оскільки вони визначають ефективність функціонування підкомплексу. Оцінювання перспектив їх розвитку дає можливість розробити практичні рекомендації щодо формування ефективних економічних відносин відповідно до вимог ринку.

Основна частина. Розгляду поняття «економічні відносини» має передувати аналіз змісту категорії «відносини». Відносини – це зв'язок між деякою сутністю і тим, що з нею співвідноситься.

У «Великому економічному словнику» під редакцією Мочерного С. В. наведено двобічне трактування поняття «відносини» – як взаємний зв'язок різних величин, предметів, дій і як зв'язок між ким-небудь, що виникає при спілкуванні, контактах. Доводиться, що відносини можуть бути виробничі вертикальні й

⁶Authors: Kudelskyi Vitalij

виробничі горизонтальні.

Поняття виробничих відносин як багатоаспектне зазнало суттєвих змін у процесі еволюційного розвитку суспільства.

На думку академіка НААН П.Т. Саблука, виробничі відносини – це відносини, що виникають між людьми в процесі виробництва, насамперед – відносини власності на засоби виробництва. Залежно від характеру власності (приватна, колективна, державна) господарями підприємств можуть бути окремі люди, різні колективи і держава.

До виробничих відносин належать і відносини розподілу створених у суспільстві матеріальних благ, які розподіляються між учасниками виробництва, виходячи із відносин власності на засоби виробництва і його продукти, а також з умов оплати праці працівників, які відображено в трудовому договорі або контракті. Отже, виробничі відносини виступають як відносини між людьми з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ.

Виробничі відносини формуються відповідно до об'єктивних потреб людей і потреб самого виробництва. Ці потреби змушують людей знаходити раціональні форми виробничої діяльності, щоб ефективніше використовувати наявні в їхньому розпорядженні продуктивні сили, перш за все здібності виробників (знання, навички, уміння), а також можливості засобів виробництва, у тому числі техніка й технології. У будь-якому суспільстві люди постійно вирішують цю фундаментальну проблему. Від того, яким чином і наскільки вона вирішується, залежать підйом виробництва і зростання суспільного багатства, що створює можливості розв'язання економічних, соціальних й інших проблем.

Головною ланкою виробничих відносин є відносини власності на засоби виробництва і його продукти. Вони визначають соціальний характер і спрямованість суспільного виробництва. Очевидно, що зміни відносин власності неминуче зумовлюють зміну й перетворення інших ланок виробничих відносин, що призводить до зміни соціального характеру способу виробництва.

У процесі опрацюванні літературних джерел встановлено, що виробничі відносини були одним із найважливіших понять марксистської теорії. У

філософському аспекті вони розглядалися як матеріальні, не залежні від свідомості людей відносини, у які люди вступають у процесі матеріального виробництва і які є основою існування об'єктивних економічних і соціальних законів.

Відкриття законів функціонування й розвитку виробничих відносин дало змогу теоретикам марксизму сформувані цілісну систему поглядів на суспільство, що відповідає критеріям науковості. Виробничі відносини охоплюють сферу виробництва суспільного продукту, обміну й розподілу матеріальних благ і є обов'язковою стороною будь-якого способу виробництва, оскільки люди не можуть існувати, не об'єднуючись певним чином для ведення спільної діяльності та для взаємного обміну результатами своєї діяльності. Характер виробничих відносин визначається способом об'єднання виробника із засобами виробництва, тобто формою власності, від якої залежать обмін і форми розподілу матеріальних благ (рента, прибуток, заробітна плата і т. д.) у суспільстві.

У виробництві між людьми складаються також численні відносини, зумовлені спеціалізацією, технічним поділом праці, виконанням різних виробничих функцій. Однак соціально-економічна сутність зазначених відносин визначається і відносинами власності. Історична роль виробничих відносин у кожному еволюційному періоді залежить від характеру їх співвідношення із продуктивними силами. Відповідність між ними відкриває простір для розвитку останніх, але вона порушується, якщо виробничі відносини не відповідають рівню розвитку продуктивних сил. Соціалізм розглядається як історична можливість свідомого цілеспрямованого вдосконалення виробничих відносин і вирішення тим самим протиріч, що виникають між ними і продуктивними силами, на користь суспільства. Проте досвід розвитку нашої країни довів, що ця можливість автоматично не перетворюється на дійсність. Навпаки, там, де складається командно-бюрократична система управління суспільною власністю і всім суспільним життям, неминуче відбувається відчуження працівників від власності та активної, творчої участі у вирішенні суспільних проблем.

Матеріалістичний підхід до дослідження закономірностей розвитку виробничих відносин передбачає, що «в основі всіх явищ природи лежать причини як матеріальні, так і розвиток людського суспільства обумовлений розвитком матеріальних, продуктивних сил. Від розвитку продуктивних сил залежать відносини, до яких належать люди по відношенню один до одного при виробництві предметів, необхідних для задоволення людських потреб». При цьому виробничі відносини також є матеріальними. Продуктивні сили, що характеризують матеріальні умови існування людей, є первинними: «...нові виробничі відносини ніколи не з'являються раніше, ніж будуть готові матеріальні умови їх існування в надрах найстарішого суспільства».

У дослідженні економічної дійсності принцип матеріалізму виявляється і в тому, що основоположними в системі виробничих відносин розглядаються відносини виробництва. К. Маркс писав: «Певне виробництво зумовлює... певне споживання, розподіл, обмін і певні відносини цих різних моментів один до одного». При цьому виробничі відносини у всіх фазах відтворення є матеріальними. Але первинними тут виступають відносини, що формуються у виробництві, оскільки виробництво – це безпосередній рух продуктивних сил, саме тут створюється продукт (предмет споживання), саме тут вже визначається характер розподілу і споживання.

Матеріалістичний підхід до суспільного життя передбачає дослідження його розвитку як об'єктивного процесу, що відбувається за об'єктивними законами. К. Маркс писав: «Сукупність виробничих відносин складає економічну структуру суспільства, реальний базис, на якому формується юридична і політична надбудова і якому відповідають певні форми суспільної свідомості. Спосіб виробництва матеріального життя зумовлює соціальний, політичний і духовний процеси життя взагалі. Не свідомість людей визначає їх буття, а, навпаки, їх суспільне буття визначає їх свідомість».

Виробничі відносини – об'єктивні, матеріальні й незалежні від волі та свідомості людей, але здійснюються вони через їхню діяльність. Політична економія, досліджуючи «виробничі відносини», виходила з того, що вони є не

просто механічною сукупністю якихось елементів, економічних явищ і процесів, а складною системою. Під системою слід розуміти сукупність органічно пов'язаних між собою елементів, які формують цілісну систему. Система – це об'єктивна єдність, закономірно пов'язаних один із одним предметів, явищ і процесів. Системний об'єкт не можна розглядати таким, що складається з ізольованих елементів і відносин між ними: його не можна пізнати, якщо виділити лише той або інший наявний у ньому зв'язок, – необхідно розкрити взаємозалежність зв'язків. При цьому, розглядаючи систему виробничих відносин, науковці ґрунтуються на тому, що найважливішим моментом її дослідження є з'ясування того, що саме зумовлює цілісність, які головні чинники, що забезпечують єдність системи. Для аналізу системи виробничих відносин, як і інших соціальних систем, ці питання мають велике значення. Від того, як їх трактують, залежить і класифікація різних типів суспільства.

Отже, система виробничих відносин це така єдність сукупності взаємодіючих, органічно взаємопов'язаних виробничих відносин, що перебувають у певній причинно-наслідковій залежності, яка утворює цілісність як основну характеристику системи, оскільки має спільну єдину базу (ядро) – відносини власності на засоби виробництва, єдину спрямованість розвитку, виражену в основному економічному законі, містить у собі комплекс протиріч, похідних від основного протиріччя як головної рушійної сили розвитку. Структурність – невід'ємний атрибут усіх реально існуючих об'єктів і систем. У науковій теорії перехід від опису до пояснення, від явища до суті збігається із пізнанням структури досліджуваних систем і процесів. Структура – це будова, внутрішня форма організації системи, що виступає як єдність стійких закономірних взаємозв'язків її елементів.

У зв'язку із очевидними недоліками «тричленною» структури найбільшого поширення набув поділ соціалістичних виробничих відносин за фазами відтворення (виробництво, розподіл, обмін і споживання), що і знайшло відображення у побудові системи категорій в підручниках політичної економії. Проте і такий підхід до структури виробничих відносин мав певні недоліки.

Дослідження системи виробничих відносин має обов'язково враховувати ще один момент: система не може залишатися незмінною. Система виробничих відносин характеризується багатьма внутрішніми і зовнішніми взаємодіями, що є причиною будь-яких її змін. Проте сама по собі взаємодія ще не дає змоги правильно оцінити рух системи, особливо такої складної, якою є сукупність виробничих відносин. Тому важливо виділити ті сторони взаємодії, які визначають розвиток системи.

У сучасних економічних енциклопедичних виданнях виробничі відносини розглядаються як сукупність відносин між людьми, що складаються у процесі суспільного виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ; економічний базис суспільства. Виробничі відносини є визначальними у системі суспільних відносин. Розрізняють два види виробничих відносин – організаційно-економічні та соціально-економічні (рисунок 1).

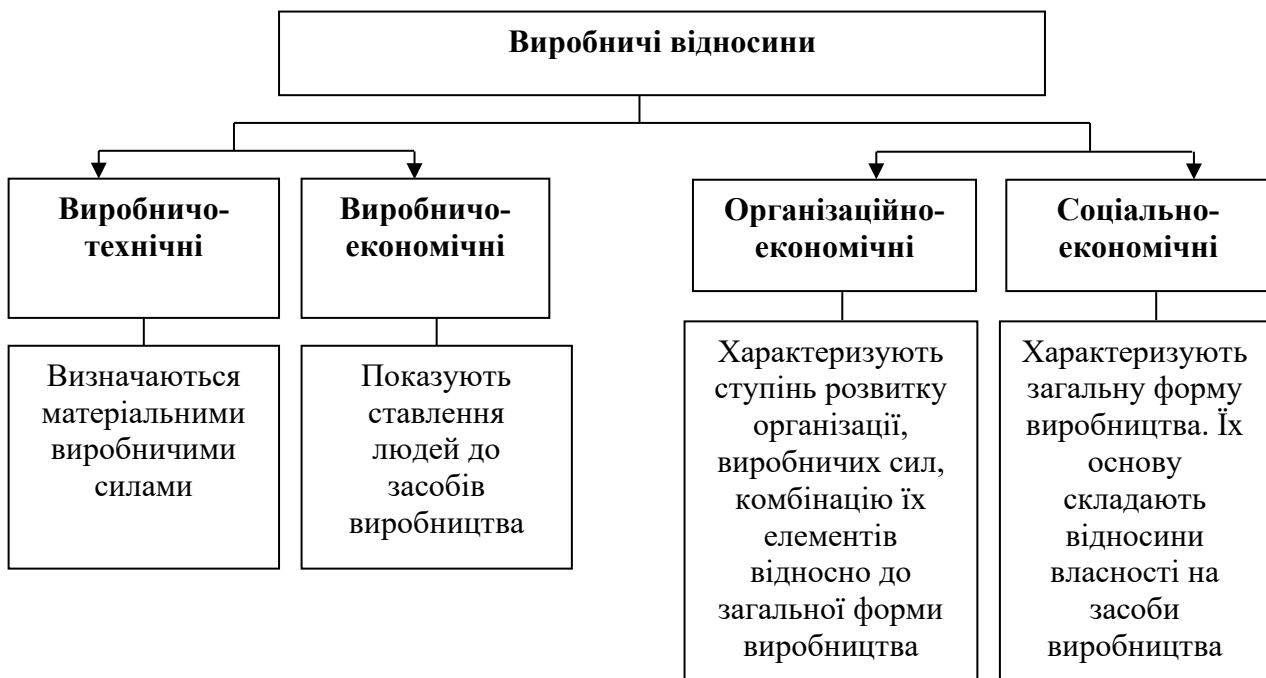

Рисунок 1 - Сутність виробничих відносин

Джерело: систематизовано автором

Відносини першого виду характеризують міру розвитку й організації продуктивних сил, комбінацію їх елементів відносно до суспільної форми виробництва (поділ праці, спеціалізація, кооперація, централізація і т.д.).

Відносини другого виду характеризують суспільну форму виробництва, основу яких становлять відносини власності на засоби виробництва.

На думку академіка НААН П. Т. Саблука, формування раціональних економічних відносин належить до фундаментальних аспектів вирішення проблеми становлення високопродуктивного конкурентоспроможного аграрного сектору й особливо його виробничого сегмента. Більшість науковців зазначає, що аграрні відносини у системі економічних явищ являють собою чи не найфундаментальніший феномен. Формування економічно справедливих і обґрунтованих міжгалузевих відносин в агропромисловому виробництві – визначальна передумова його ефективного розвитку. Послаблення, а в окремих випадках і розрив інтеграційно-економічних зв'язків між виробниками сільськогосподарської сировини та її переробниками істотно вплинули на різкий спад агропромислового виробництва.

Економічні відносини аграрних підприємств є сукупністю організаційно-економічних заходів, які забезпечують за допомогою договірних відносин умови подальшого розвитку діяльності підприємств. Сутність економічних відносин слід розуміти, як конкретне відображення різних аспектів виробничих зв'язків між учасниками процесу виробництва кінцевої продукції для споживача, які виникають у процесі здійснення ними різних видів обміну результатами праці на стадіях як виробництва, так і його забезпечення й розподілу одержаних результатів.

М. К. Пархомець дослідив, що, наявні в економічній літературі виробничі зв'язки поділяються на дві великі групи. Перша – зумовлена безпосереднім функціонуванням виробничих підприємств і вона забезпечує виконання технічних операцій на часовому проміжку підготовки й одержання сировини, виготовлення кінцевого продукту. Друга – забезпечує нормальне функціонування основного виробництва (допоміжні матеріали, тара, ремонт, електроенергія, пально-мастильні матеріали тощо). На основі першої групи зв'язків здійснюється агропромислова інтеграція, тобто злиття, об'єднання сільськогосподарських і промислових (переробних) підприємств в одне ціле. Проте така класифікація не

дає змоги належним чином розрізнити типи економічних відносин за функціональним і предметним призначенням. Тому справедливішим вважається інший підхід до такої класифікації.

Багатоманітність економічних відносин в аграрній сфері економіки О. В. Крисальний розподілив на основні групи: організаційно-управлінські, виробничо-технологічні та фінансово-економічні. Вони охоплюють усі етапи формування і функціонування спільного виробництва – від прийняття рішень до завершення розподілу одержаних результатів. Сукупність багатоманітності елементів цих відносин між підприємствами проявляється в тісному переплетінні та знаходиться в динамічному і взаємному розвитку. Економічна сутність складного механізму економічних відносин знаходить прояв в обміні результатами праці працівників цих підприємств, спрямованому на забезпечення максимально взаємовигідної їх участі у спільній діяльності, та у досягненні таким чином максимальної справедливості цього обміну.

В економічній літературі розглядаються й інші підходи до розподілу економічних відносин на групи. Зокрема, запропоновано ділити їх на виробничо-економічні, що охоплюють міжгалузеві зв'язки (виробничо-технологічні й економічні); виробничо-договірні відносини; правові відносини; фінансово-кредитні відносини. Проте правові відносини цілком можна включити в групу організаційних (за О. Крисальним), як і договірні. Кредитні відносини, як і виробничо-економічні, є видом саме фінансових відносин, тому пропонується назва не зовсім економічно коректна.

Зміст організаційно-управлінських відносин визначається, починаючи з вивчення організаційно-економічної доцільності й розробки техніко-економічного обґрунтування налагодження спільного виробництва кінцевої продукції. При цьому важливе значення має оперативне й перспективне планування та узгодження обсягів виробництва. Чим тісніші технологічні зв'язки, тим більшою є необхідність у взаємозв'язку планів підприємств-партнерів. Реалізація цих планів значною мірою залежить від оптимальності укладання відповідних договорів про співпрацю і розподіл її результатів. Зміст

таких угод (договорів) залежить від видів діяльності підприємств і технологічних зв'язків між ними.

Виробничо-технологічні зв'язки знаходять прояв у взаємному постачанні продукції (наданні послуг) і є матеріально-речовим обміном результатами виробничої діяльності сільськогосподарських, переробних і торговельних підприємств. Виробничо-технологічні взаємовідносини у молокопродуктовому підкомплексі опосередковуються через реалізацію функцій постачання, зберігання, трансферу і реалізації продукції. У молокопродуктовому підкомплексі цей вид відносин між підприємствами, що виробляють молоко як сировину, і підприємствами, що його переробляють на кінцеву продукцію, опосередковується передусім в узгодженості технологій виробництва цієї сировини і технологій її переробки.

Професор М. Ю. Коденська зазначає, що економічні відносини суб'єктів економічної діяльності є сукупністю організаційно-економічних заходів, що забезпечують підприємствам необхідні умови ефективної дії економічного механізму через договірні відносини. Систему економічних відносин необхідно розглядати як складову частину виробничо-економічних зв'язків у АПК. Критерієм ефективних договірних стосунків є виконання в повному обсязі взаємних договірних зобов'язань.

На думку науковців, відносини між сільськогосподарськими товаровиробниками і переробними підприємствами є сукупністю господарсько-правових договірних відносин, які ґрунтуються на добровільних взаємних інтересах щодо виробництва, розподілу, обміну і споживання, з урахуванням їхньої сфери діяльності, форми господарювання і власності. Однак, нині міжгалузеві відносини господарюючих суб'єктів не завжди побудовані на договірних стосунках, що враховують їхні взаємні інтереси. У молокопродуктовому підкомплексі переробні підприємства часто посідають монопольне становище на регіональному ринку молока. Даний підхід також не характерний для взаємовідносин підприємств, що входять до інтегрованих структур, у яких існує чітка регламентованість виробничої і фінансової

діяльності кожного структурного підрозділу.

За К. Марксом і Ф. Енгельсом, економічні відносини необхідно розглядати в поєднанні з виробничими відносинами, тобто відносинами між людьми, які формуються у процесі суспільного виробництва. Система економічних відносин повинна відповідати організації виробництва і способу управління процесом виробництва з метою забезпечення його ефективного функціонування і розвитку.

На нашу думку, економічні відносини – ширше поняття, ніж виробничі відносини. Виробничими відносинами є відносинами між людьми у сфері матеріального виробництва, а економічні відносини мають місце і в галузях невиробничої сфери та обміну, тобто виробничі відносини – це складова частина економічних відносин. Економічні відносини можуть розглядатися як єдина система і як окремі її компоненти, залежно від належності суб'єктів господарської діяльності до форм власності, характеру й мети партнерства. Система економічних відносин – це така сукупність організаційно-економічних заходів, стимул-реакцій і важелів, що мають правову основу, перебувають між собою у певній залежності й забезпечують ефективне ведення виробничо-господарської, комерційної та іншої діяльності конкретних суб'єктів партнерства.

Дослідженням встановлено, що окремі автори зводять поняття економічних відносин до ринкових відносин. Так, на думку О. В. Мазуренко, Т. Л. Мостенської, О. М. Могильного, О. В. Романіва, економічні відносини виникають у процесі виробництва і на стадії обміну кінцевими результатами діяльності суб'єктів господарювання. Економічними відносинами є товарно-грошові відносини між господарюючими суб'єктами ринку, що тісно пов'язані з продуктивними силами. Тому важливим аспектом їх формування є забезпечення взаємовигідного партнерства.

Організаційно-економічні відносини проявляються у господарській діяльності суб'єктів молокопродуктового підкомплексу і реалізуються через їхні економічні інтереси. Інтерес – основоположний чинник життя людського

суспільства.

Політична економія визнає, що "...виробничі взаємовідносини, будучи первинними по відношенню до інтересів, завжди, у будь-якому суспільстві виявляються через інтереси", що "...економічні інтереси – це спонукальні мотиви господарської діяльності людей, обумовлені їх місцем у системі взаємовідносин власності і суспільного поділу праці, із властивими їм потребами".

Теоретичне обґрунтування економічних інтересів висувалося, починаючи з давніх часів, багатьма авторами, що повною мірою розглядали організацію господарства, товарне виробництво, працю та її стимулювання, рівень життя людей. У цій низці різних ідей головне місце посідає ідея К. Маркса, що "...всепічний характер розвитку особи ...є однією із найважливіших цілей виробництва, а особа виступає як головна форма багатства". Він говорив із цього приводу, що організація суспільства і господарства в античних містах-полісах була більш піднесеною "...порівняно з сучасним світом, де виробництво виступає як мета людини, а багатство – як мета виробництва".

Найбільш вагома наукова розробка економічних інтересів здійснена англійськими дослідниками – Адамом Смітом і Давидом Рікардо. Сміт вважав, що, надаючи послуги одне одному, люди, обмінюючись працею та її продуктами, керуються самокорисливим інтересом, прагненням до особистої вигоди. Але, прагнучи задовольнити самокорисливий інтерес, кожна людина ("економічний інтерес", за висловом А. Сміта) щонайкраще сприяє інтересам суспільства, зростанню продуктивних сил.

Оскільки наймані робітники становлять переважну частину дієздатного населення, то висока заробітна плата, за Смітом, – найкраще відповідає умовам і завданням економічного зростання, є найважливішою стимул-реакцією підвищення продуктивності праці. Жодне суспільство не може процвітати і бути щасливим, якщо значна частина його членів бідна і нещасна.

Дослідники наукової творчості Рікардо вважають, що "... головну увагу Рікардо приділив захисту інтересів прогресивного розвитку продуктивних сил суспільства, а їх капіталістичну форму він відстоював лише тому, що вона в той

період в найбільшій мірі відповідала потребам такого розвитку".

Система інтересів ученими визначається як об'єднання розрізнених економічних інтересів в суспільстві в єдине ціле. Такому об'єднанню сприяють кілька чинників. У науковій літературі виділяють три чинники: світогосподарський (спільні інтереси резидентів на світовому ринку при спеціалізації, що склалася), державний (спільна система права, виявлення і узгодження інтересів) і етносоціальний (єдині стереотипи економічної поведінки і пріоритети розвитку в суспільній свідомості).

Такий підхід до визначення системи економічних інтересів не викликає особливих заперечень, але вимагає деякого уточнення. Адже інтереси не настільки роздроблені, як видається на перший погляд. Роздробленість не має прагнення до системності. У будь-якої системи має бути підстава, що визначає прагнення елементів до спільності, до системності.

У вітчизняній науці вважався як загальноприйнятий поділ інтересів на суспільні, колективні, особисті, а пріоритет серед них надавали інтересу суспільному. Основними елементами в системі інтересів прийнято вважати: державний, груповий і особистий, хоча з різними підходами до співвідношення їх у цій системі. У період ринкових перетворень деякі дослідники вирішальне значення надають квінтесенції особистих інтересів, які у взаємодії об'єктивно ведуть до прогресу і соціально-економічної гармонізації.

Сучасна економічна наука розглядає систему економічних інтересів на дещо інших підставах: як єдиного цілісного утворення, що включає різні, рівноправні, однаково важливі групи інтересів. Методологічним підходом, що дозволяє визначити систему економічних інтересів, можуть бути розроблені класичною школою положення про те, що вивчення системності включає усвідомлення самостійності системного буття, встановлення його форм, виявлення специфіки системних якостей, аналіз процесу функціонування, визначення носіїв інтересів. Реалізація цього методологічного положення передбачає використання системно-функціонального підходу.

Економічний інтерес безпосередньо пов'язаний з економічним базисом

суспільства, тобто виробничими відносинами, які на різних історичних етапах мають свої характерні ознаки, тому й інтерес господарювання змінюється адекватно рівню розвитку виробничих взаємовідносин.

Істотний внесок у розкриття структури інтересів належить англійському економісту А. Пігу, який абстрактну теорію корисності (виробленого товару) намагався поєднати з кількісно вимірюваною величиною національного доходу, вважаючи його головним показником національного добробуту.

Працівник вступає у відносини з суспільством через колектив підприємства. Економічні інтереси колективів підприємств були обумовлені їх певною економічною відособленістю й розвивалися не лише в межах підприємства як цілого, але й поділялися, з одного боку, на колективні інтереси окремих внутрішньогосподарських підрозділів, а з іншого, – інтегрувалися у колективні інтереси виробничих об'єднань при створенні кооперативних і агропромислових формувань.

До носіїв економічних інтересів у науковій літературі найчастіше відносять власників підприємств і найнятих робітників, землевласників і фермерів, великих і дрібних підприємців, керівників і акціонерів, фірми, банки, торговельні та страхові компанії, державних службовців і т. д., тобто все активне населення.

Загально визнаним стало твердження про те, що кожна з груп носіїв інтересів має свої типові інтереси залежно від соціально-економічного становища, регіонального розташування, характеру і виду діяльності. Кожна з груп складається з великої кількості учасників, які, крім типових, мають індивідуальні інтереси. Останні на якийсь час збігаються, що дозволяє їм об'єднатися у відстоюванні своїх інтересів.

Становленню «цивілізованих» організаційно-економічних взаємовідносин сприяє розвиток інституційного середовища і збалансованість розвитку його суб'єктів. Зовнішнє інституційне середовище агропромислового виробництва формують не лише сфери АПК, але і система державного регулювання ринків, ціноутворення, страхування, а також правова, кредитна, податкова і митно-тарифна системи, у межах яких реалізуються економічні інтереси

сільськогосподарських товаровиробників.

Розвиток інституційного середовища і подальша збалансованість його суб'єктів сприятиме становленню «цивілізованих» організаційно-економічних взаємовідносин. Тому необхідно кардинально змінити спільні економічні передумови функціонування сільськогосподарських товаровиробників, які пов'язані з фінансово-кредитною, ціновою і податковою політикою. Необхідна система заходів, яка б дозволила реалізувати раціональні пропорції міжгалузевого обміну, щоб суб'єкти господарювання одержували доходи для простого і розширеного відтворення галузі, забезпечували б продовольчу безпеку. Держава при цьому повинна активно сприяти у встановленні паритетного міжгалузевого обміну виробленою продукцією.

Ефективність функціонування сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм господарювання визначається великою мірою рівнем розвитку в них внутрішньогосподарських організаційно-економічних відносин, які стосуються різних сторін організації діяльності підприємства та його підрозділів: формування первинних трудових колективів основного, допоміжного і обслуговуючого виробництва, а також спеціалізованих служб підприємства; планування діяльності внутрішньогосподарських підрозділів, основних програм розвитку на поточний рік і перспективу; організація внутрішньогосподарських госпрозрахункових відносин на основі самокупності та самофінансування основних галузей виробництва і підприємства в цілому, а також підвищення якості робіт і послуг допоміжних й обслуговуючих галузей; організація земельних і майнових відносин усередині підприємства і кожного його первинного підрозділу; формування системи управління діяльністю підприємства та його внутрішньогосподарськими підрозділами; організація системи обліку витрат і контролю діяльності підрозділів і підприємства в цілому; формування системи матеріального стимулювання праці працівників внутрішньогосподарських підрозділів залежно від кінцевих результатів господарювання.

Система економічних інтересів –система постійно змінюваних за формою і

змістом інтересів господарюючих суб'єктів суспільства, їх взаємодії і взаємовпливу, що й зумовлює процес еволюції системи економічних інтересів. У процесі господарської діяльності організаційно-економічні взаємовідносини функціонують завжди як певна система, що включає в себе об'єкти і суб'єкти цих відносин, а також різні форми зв'язку між ними. Кожна ланка системи існує лише у взаємозв'язку і взаємозалежності з іншими ланками системи.

З формуванням ринкових відносин посилюється роль економічних інтересів у суб'єктів господарської діяльності. Поділяємо думку науковців, які вважають, що економічні відносини значною мірою визначаються економічними інтересами їх учасників. Вони є системою економічного стимулювання виробництва, в основі якої лежать економічні інтереси. Згідно з визначенням, наведеним в економічній енциклопедії, економічні інтереси –спонукальні мотиви економічної діяльності, пов'язані з прагненням людей до задоволення зростаючих матеріальних і духовних потреб.

Суб'єкти молокопродуктового підкомплексу, прагнучи реалізувати власні економічні інтереси, вступають в міжгалузеві відносини, серед яких можна виділити такі види: товарно-грошові, розподільчі, майнові, фінансові та інші. Зазначимо, що домінуючими у міжгалузевих відносинах є товарно-грошові, які визначають пропорції обміну продукцією і послугами між галузями, у результаті яких відбувається формування прибутку (доходу).

Передумовами виникнення міжгалузевих відносин у молокопродуктовому підкомплексі є технологічна, економічна, організаційна, інформаційна та інші види залежностей, що зумовлені поділом праці. Вони створюють умови для ефективної економічної взаємодії. Міжгалузеві відносини, на нашу думку, ґрунтуються на рівноправній взаємовигідній співпраці, є різновидом інтелектуального капіталу, специфічною його формою щодо спільних дій людей і господарюючих суб'єктів.

На думку автора, міжгалузеві відносини у молокопродуктовому підкомплексі слід розглядати як відносини суб'єктів ринку, різних форм господарювання і розмірів, засновані на участі в єдиному виробничо-

технологічному процесі, побудовані на взаємовигідній основі й орієнтовані на одержання прибутку (доходу), що дозволяє усім учасникам вести розширене відтворення. Виробничо-економічні зв'язки між галузями молокопродуктового підкомплексу відображено на рисунку 2.

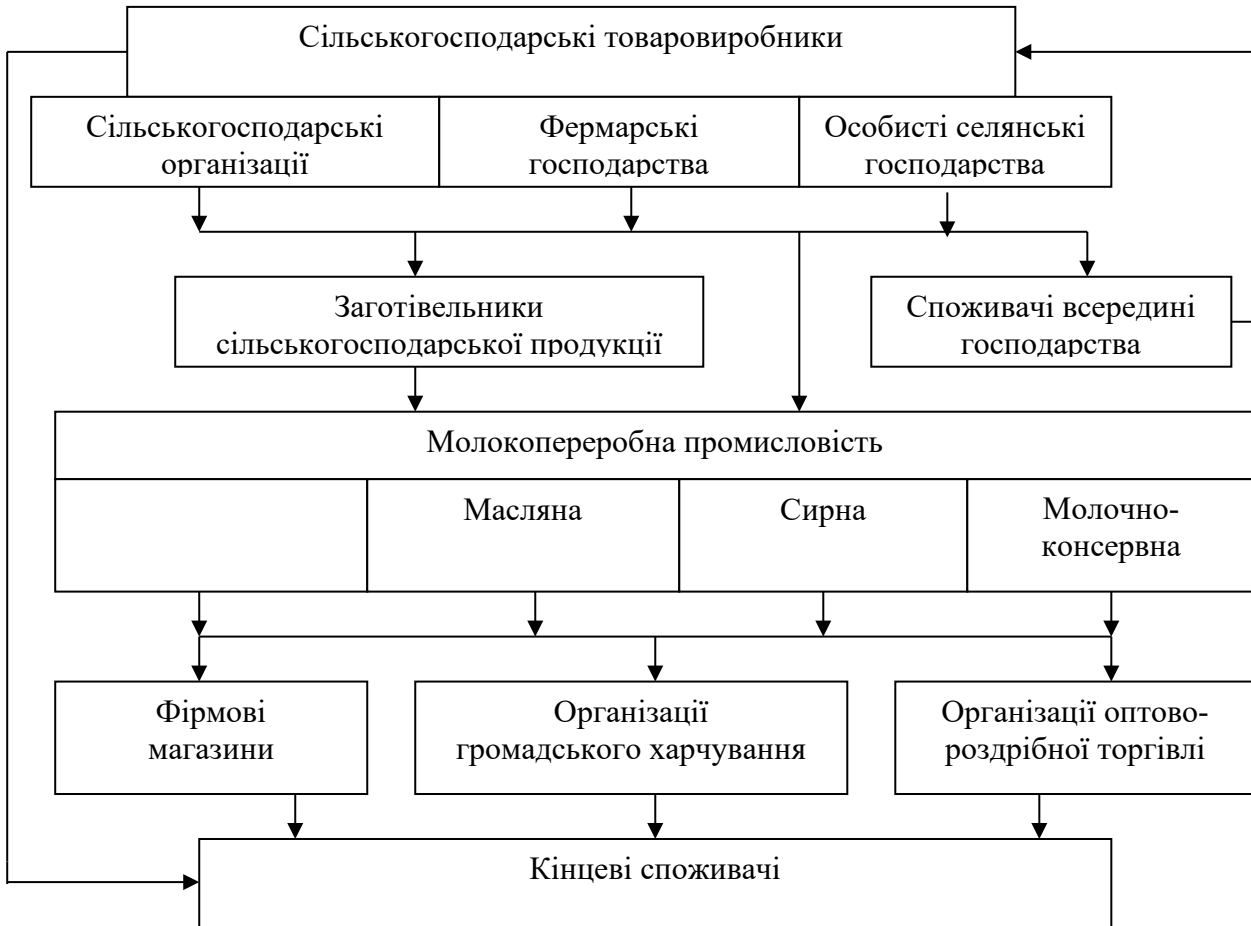

Рисунок 2 - Виробничо-економічні зв'язки у молокопродуктовому підкомплексі АПК

Джерело: власна розробка автора

Однією із форм міжгалузевих відносин у молокопродуктовому підкомплексі є відносини на основі «вільного ринку», побудовані на принципах вільної купівлі-продажу: господарюючі суб'єкти вільні у виборі партнера по трансакціях; умови договору купівлі-продажу узгоджуються сторонами на рівноправній основі; переробні підприємства і постачальники сировини самостійно формують необхідні чинники виробництва, а збувають свою продукцію тим, хто дає за неї максимальну ціну.

Для забезпечення своєчасних поставок якісної сировини переробні

підприємства почали укладати договори із сільськогосподарськими товаровиробниками. Виробники молока при укладенні договорів одержують можливість гарантованого збуту своїй продукції та її своєчасної оплати. Ця форма відносин переробних підприємств із виробниками сировини отримала назву контрактаційної, тобто «договірної» інтеграції.

За таких умов формування економічних відносин усі суб'єкти економічної діяльності беруть увесь ризик виробництва на себе, зберігаючи при цьому юридичну та господарську самостійність.

Контрактаційна форма взаємовідносин суб'єктів молокопродуктового підкомплексу передбачає їх повну юридичну і господарську самостійність. Міжгалузеві відносини базуються на принципах попереднього укладення договорів постачання продукції без об'єднання виробничих ресурсів учасників договору. Договори регламентують процес виробництва і переходу продукції сільськогосподарських товаровиробників у сферу переробки і реалізації [51].

Аналіз договорів, що укладаються між суб'єктами молокопродуктового підкомплексу АПК, показує, що сільськогосподарські товаровиробники у відносинах із суміжними підприємствами мають недостатньо прав і повноважень, а договірні відносини, як правило, носять формальний характер і встановлюються в одnobічному порядку переробниками.

Розвиток міжгалузевих відносин вимагає впровадження у практику тристоронніх договорів між сільськогосподарськими товаровиробниками, переробними підприємствами і сферами обслуговування, що надають послуги по доставці, зберіганню і реалізації продукції. Поряд із договорами контрактації використовуються й інші форми договорів реалізації сільськогосподарської сировини: договори доручення і агентські.

Взаємодія між галузями молокопродуктового підкомплексу поглиблюється на основі кооперації й інтеграції, які дозволяють забезпечити гарантований збут молока-сировини для сільськогосподарських товаровиробників і максимальне завантаження виробничих потужностей переробних підприємств, а також розвиток виробничої бази підприємницьких структур, що об'єднуються.

Термін «кооперація» походить (від лат. cooperatio), що означає співпрацю. Кооперація є формою взаємодії суб'єктів господарювання, які беруть участь в організації агропромислового виробництва і його обслуговуванні, при цьому зберігають юридичну та господарську самостійність.

У сучасних умовах господарювання ця форма має наступні види: кооперація сільськогосподарських товаровиробників, кооперація переробних підприємств, кооперація безпосередньо між ними. Ініціаторами створення кооперативів виступають господарюючі суб'єкти, що мають нестійкий економічний та фінансовий стан і бажають захистити себе від конкуренції з боку сильніших суб'єктів за допомогою об'єднання у господарюючі союзи.

Економічна мета кооперації, на нашу думку, полягає у створенні організаційно-правової системи захисту інтересів сільськогосподарських товаровиробників в умовах ринкових відносин через створення на демократичній основі та принципах самоуправління форм господарювання. Подібної точки зору дотримується професор Л. В. Молдаван, яка вважає, що кооперативи створюються для захисту сільськогосподарських товаровиробників від експансії переробних підприємств.

На думку більшості науковців, одним із напрямів підвищення стійкого зростання сільськогосподарського виробництва є розвиток інтеграційних процесів в АПК. Інтеграція є об'єднанням яких-небудь частин або елементів цілого, які знаходяться у тісному зв'язку між собою (інтеграція – від лат. integratio – відновлення, заповнення). Інтеграція (франц. – integration) означає включення, залучення, вростання. Можна виділити три основоположні чинники виникнення інтеграції через економію: на масштабі виробництва; на масштабі сфери діяльності; на трансакційних витратах.

Економічна інтеграція, на переконання вітчизняних науковців, це вищий рівень співпраці, при якому досягається об'єднання економічних суб'єктів, їх пристосування один до одного, поглиблення взаємодії, розвиток зв'язків між ними.

Міжгалузеві відносини в інтегрованих структурах характеризуються

більшою складністю і вищим рівнем організації, що зазвичай відображається у положеннях (статутах) та інших документах, на основі яких здійснюється їх господарська діяльність. О. Ю. Єрмаков доводить, що утворення системи відносин між складовими, що входять до складу інтегрованого підприємства, є основоположною умовою інтеграції.

Агропромислова інтеграція, як економічний процес, відповідно до двох видів інтеграційних зв'язків, може бути горизонтальною і вертикальною. Горизонтальна інтеграція є системою зв'язків між підприємствами однієї галузі. Стосовно аграрного сектору – це форма добровільної і рівноправної співпраці сільськогосподарських підприємств шляхом об'єднання їхніх дій щодо обміну виробленою продукцією або шляхом спільної організації виробництва для досягнення вищої продуктивності праці на основі оптимальної концентрації і спеціалізації виробництва.

Вертикальна інтеграція має ряд переваг: зменшення витрат виробництва, гарантоване забезпечення сировиною, підвищення конкурентоспроможності, підвищення продуктивності праці, оптимізація управління, можливість упровадження нових технологій, ефективне використання ресурсного потенціалу.

Наведена класифікація має умовний характер, оскільки суб'єкти господарської діяльності з метою одержання максимального прибутку (доходу) використовують різні види міжгалузевих взаємодій, підтвердженням чого є взаємодії між виробниками молока-сировини і переробними підприємствами.

За роки реформування виявлено певні протиріччя у міжгалузевих взаємодіях у молокопродуктовому підкомплексі. Так, втратилися зв'язки між сільськогосподарськими товаровиробниками і молокопереробними підприємствами; змінилися умови функціонування, економічний стан суб'єктів, характер взаємодії між ними; основна частина сільськогосподарських підприємств стала нерентабельною, різко знизилася обсяги виробництва, деякі підприємства припинили виробничу діяльність.

За результатами аналізу нестійкого характеру відносин між суб'єктами

молокопродуктового підкомплексу виявлено, що він зумовлений диспропорцією між ринковою позицією сільськогосподарських товаровиробників і молокопереробних підприємств. Несистемне прийняття державою заходів щодо підтримки рівноваги у системі міжгалузевих відносин призвело до спаду виробництва в молокопродуктовому підкомплексі.

У сучасних умовах держава має бути активним учасником міжгалузевих відносин у молокопродуктовому підкомплексі за допомогою регулювання правових основ договірних стосунків, розвитку інтеграції, кооперації, консультування, а також через приватно-державне партнерство.

Функціонування і розвиток міжгалузевих взаємодій повинні здійснюватися за такими принципами: рівноправність суб'єктів міжгалузевих відносин; відповідальність партнерів; відповідність законодавству; зацікавленість у розвитку і зміцненні довгострокових міжгалузевих відносин; підвищенням ефективності діяльності кожного суб'єкта господарювання.

Слід зазначити, що деякі аспекти взаємовідносин у сфері виробництва і переробки молока залишаються недостатньо вивченими, що зумовило вибір теми даного дисертаційного дослідження. Зокрема, вимагають подальшого вивчення питання удосконалення системи ціноутворення, розвитку нових форм міжгалузевих відносин у молокопродуктовому підкомплексі, напрями державного регулювання ринку молока і молочної продукції, формування ефективної ринкової інфраструктури тощо.

На основі вищевикладеного організаційно-економічні взаємовідносини у молокопродуктовому виробництві можна визначити як сукупність відносин між його суб'єктами, що складаються у процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ, за допомогою яких реалізуються їхні економічні інтереси.

Пропорції обміну, що склалися між сільським господарством та іншими галузями економіки, не забезпечують еквівалентності вартісних співвідношень, необхідних для планомірного розвитку сільськогосподарського виробництва і соціального розвитку села. Значна частина чистого доходу, що створюється

сільськогосподарськими товаровиробниками, різними каналами вилучається із сільського господарства, враховується у сфері виробничого обслуговування, переробки і реалізації продукції.

З метою оптимізації міжгалузевих пропорцій обміну товарно-грошові відносини сільського господарства з іншими галузями та організаціями слід будувати на основі еквівалентності обміну, насамперед на основі економічно обґрунтованих цін як на продукцію сільського господарства, так і на промислові засоби виробництва та предмети праці, що використовуються сільськогосподарськими товаровиробниками.

Питання економічного регулювання умов відтворення є складовими елементами пропорцій обміну сільського господарства з іншими галузями АПК. Ефект від їх реалізації можливий лише в тому разі, якщо вони здійснюватимуться в комплексі, взаємно посилюючи дію на розвиток сільськогосподарського виробництва, підвищення його ефективності. На думку Л. І. Абалкіна, організаційно-економічні відносини як складова частина виробничих відносин, виступають як господарський механізм. У взаємозв'язку продуктивних сил і виробничих відносин господарський механізм не відображає соціальної природи суспільства, а є передавальною ланкою між ними.

Основні ланки господарського механізму – це організаційна структура виробництва і його підсистеми: управління; планування і програмування виробничо-господарської діяльності; система економічного стимулювання підприємств та їхніх працівників, що включає ціноутворення, оподаткування, кредитування, страхування, оплату праці та ін. Як певним чином оформлена система виробничих відносин, господарський механізм інтегрує не лише базисні взаємовідносини, але й певні елементи продуктивних сил, організаційно-економічних і правових відносин.

Господарський механізм охоплює також форми організації виробництва, за допомогою яких господарюючі суб'єкти впливають на розвиток продуктивних сил і забезпечують підвищення ефективності їх використання; форми господарських зв'язків у процесі відтворення; сукупність економічних важелів і

стимул-реакцій дії на чинники виробництва; різні правові норми й інші елементи.

Сучасні умови господарювання зумовлюють необхідність уточнення організаційно-економічного механізму функціонування агропромислового виробництва, який повинен забезпечити безперервність виробництва і реалізації продукції на основі взаємовигідності інтересів учасників партнерських відносин.

Під організаційно-економічним механізмом слід розуміти сукупність взаємодіючих організаційних і економічних важелів і стимул-реакцій, які знаходяться між собою у певній залежності, що забезпечує ефективне ведення виробничо-господарської, комерційної та іншої діяльності конкретних суб'єктів партнерства. Організаційно-економічний механізм часто ототожнюють з організаційно-економічними взаємовідносинами, однак він є лише інструментом їх реалізації.

Отже, в процесі господарської діяльності організаційно-економічні взаємовідносини функціонують як певна система, що включає об'єкти і суб'єкти цих відносин, а також різні форми зв'язку між ними. Кожна ланка системи існує лише у взаємозв'язку і взаємозалежності з іншими ланками системи.

Поліпшення взаємодії галузей агропромислового комплексу з метою досягнення високого кінцевого результату можливо в умовах дії закону вартості на основі встановлення еквівалентного обміну. Проблема еквівалентного обміну в сферах АПК складна не лише в практичному, але і в методичному плані. Непорівнянність в оцінці галузей агропромислового комплексу пов'язана в першу чергу з тим, що формування суспільно необхідних затрат праці має переважно галузевий, а, отже, закінчений характер. Кожна дана галузь у ньому представляє в системі суспільного поділу праці якусь частину проміжного продукту.

Якщо у відносинах між сферою виробництва засобів виробництва для сільського господарства і сільським господарством принциповою є кількість, якість, номенклатура і ціна засобів виробництва та предметів праці, що поставляються, то у відносинах між сільським господарством і сферою

переробки і реалізації сільськогосподарської продукції принципове значення має не лише кількість та якість сільськогосподарської продукції, а й постачання її в строк і в необхідному асортименті. Якість продукції АПК та її конкурентоспроможність – це міжгалузєва проблема, що вирішується на стику галузей. Наприклад, якість молока визначається не лише біологічними особливостями, але і тим, як буде забезпечено його зберігання, переробку і своєчасну реалізацію.

Регіональну ефективність сільського господарства, на думку В. Г. Андрійчука, відображають рівні використання аграрного потенціалу регіону й освоєння регіональних систем землеробства та тваринництва й на цій основі показник задоволення потреби населення в сільгосппродукції, продуктах харчування за рахунок власного виробництва. Її характеризують такі основні показники: валова продукція сільського господарства з розрахунку на жителя регіону, одиницю сільгоспугідь; рівень виробництва основних продуктів харчування до науково обґрунтованих нормативів їх споживання; рівень збереження і поліпшення природного середовища, якості продукції.

Методологічні принципи аналізу критерію ефективності можна звести до наступних вимог: по-перше, аналіз його має бути наслідком аналізу самої суті суспільно-економічної формації, основного економічного закону; по-друге, вибрана одиниця повинна забезпечувати можливість кількісного виміру ефективності виробництва в інтегрованому вигляді.

У науці поняття «критерій» тлумачиться як основний принцип або мірило оцінки, перша і основна точка зору теорії пізнання, що визначає суть, об'єктивну істину явища. Він є єдністю якісної і кількісної визначеності, які пов'язані між собою і невіддільні одна від одної. Кількісна визначеність критерію є формалізація змісту даного аспекту ефективності.

Лише нерозривна єдність якісних і кількісних сторін ефективності може бути підґрунтям її критерію. Міра як єдність якісної та кількісної визначеності може визначати і відмінність тих самих моментів. Проте критерій ефективності не може (і не повинен) змінюватися паралельно й одночасно зі зміною

кількісного рівня ефективності виробництва. Змін зазнають економічні показники (їхні значення), рівень, що відображають і динаміку ефективності. Критерій ефективності, як якісна характеристика явища, що має внутрішню структуру, зберігає свою визначеність у незмінному вигляді до тих пір, поки залишається незмінною сутність явища, яке ним характеризується. Він пізнається на основі аналізу сутності, показники – явища, тобто сукупності окремих проявів ефективності виробництва. Звідси логічно випливає, що критерій не може існувати й застосовуватися без показників, а останні – неможливі без нього. Існування цього взаємозв'язку визначає соціально-економічну спрямованість показників. Якщо критерій ефективності виробництва характеризує якісну сторону поняття, то кількісне відображення воно знаходить у системі показників ефективності. Критерій і показники ефективності виробництва взаємопов'язані. Показники конкретизують критерії, дають їм кількісне вираження.

Ефективність виробництва має різні аспекти. Кожному з аспектів властивий особливий зміст, що не виключає водночас взаємозв'язку між ними, заснованого на певній їх підпорядкованості.

Розрізняючи загальноекономічну, соціально-економічну і соціальну ефективність виробництва як різні аспекти однієї і тієї ж категорії – ефективності виробництва, необхідно зазначити, що це зумовлює відмінність і в категоріях, що відображають їх зміст.

Ефективність, у певному значенні, є відображенням результативності виробничих відносин, відповідних рівням господарювання. Оскільки будь-яка система виробничих відносин визначається системою економічних законів, то спектр відносин, що відображається тим або іншим законом, має свій критерій ефективності. Нехтування системи критеріїв ефективності було б ігноруванням і тих виробничих відносин, якими ці критерії зумовлені. Для повноти дослідження важливим є аналіз ієрархії цілей виробництва, відповідним їм форм господарювання і критеріїв ефективності.

Критерії ефективності різних рівнів господарювання різняться і за сферами

їх дії, переліком чинників, що сприяють підвищенню ефективності виробництва, рівнем конкретності їх вимог, специфікою дії; вони різні в аспекті співвідношення витрат і результатів, основних складових економічної ефективності та в рамках соціального аспекту функціонування системи

Для оцінки організаційно-економічних відносин найдоцільніше використовувати дві групи показників: спільні та часткові. Спільні показники є універсальними, не враховують специфіку діяльності підприємства і характеризують організацію в цілому. Часткові показники враховують специфіку діяльності підприємства і повинні характеризувати як окремі види продукції, так і канали їх реалізації.

Спільні показники включають показники ділової активності, рівні рентабельності, еластичність ціни, індекси цін на засоби виробництва, сільськогосподарську продукцію та на споживчі товари, співвідношення частки ціни реалізації до частки витрат на певному етапі виробництва і реалізації кінцевого продукту. Ідеальним вважається варіант, коли співвідношення ціни реалізації рівні або приблизно рівні співвідношенню витрат в ланцюгу «виробництво-переробка-реалізація».

Ряд економістів зазначають, що критерієм народногосподарської ефективності сільського господарства є рівень і темпи зростання виробництва продукції харчування й сировини необхідного асортименту та якості, національного доходу з розрахунку на душу населення. Критерієм економічної ефективності галузей сільського господарства виступають рівень і темпи зростання валової продукції, грошових надходжень, валового і чистого доходу, прибутку з гектара землі, зниження собівартості одиниці продукції, підвищення продуктивності праці та рентабельності. Також вони виділяють критерії економічної ефективності виробництва конкретних продуктів і впровадження різноманітних заходів щодо її підвищення.

Як наголошують В. Я. Горфінкель і В. А. Швандар, критерієм економічної ефективності суспільного виробництва можна вважати підвищення рівня продуктивності суспільної праці. Автори включають в це поняття соціальні

аспекти: зниження рівня ручної праці, поліпшення умов праці тощо.

Правильно сформульований критерій повинен найбільш повно характеризувати суть ефективності як економічної категорії і бути спільним для усіх ланок суспільного виробництва – від підприємства до національного господарства в цілому. Дослідники зазначають, що суть проблеми підвищення ефективності виробництва полягає у тому, щоб на кожну одиницю витрат – трудових, матеріальних, фінансових ресурсів досягати максимально можливого збільшення обсягу виробництва або доходу.

Отже, єдиним народногосподарським економічним критерієм ефективності виробництва можна вважати підвищення продуктивності суспільної (живої й уречевленої) праці. Кількісна визначеність і зміст критерію знаходить найбільш вичерпне відображення в конкретних показниках ефективності виробництва.

У процесі дослідження встановлено, що в економічній літературі існують різноманітні погляди на систему економічних показників. Так, деякі автори зазначають, що всі показники для оцінки економічної ефективності поділяються на: натуральні, які обчислюються у фізичних одиницях виміру (в мірах площі, обсягу, ваги, потужності), вони самі по собі не вказують на рівень економічної ефективності виробництва, але є вихідними для її вимірювання; вартісні, розрахунок яких проводиться у грошових одиницях. На їхню думку, найважливішим результативним показником сільськогосподарського виробництва є обсяг валової і товарної продукції підприємства, на основі якого можна розрахувати валовий та чистий дохід й прибуток.

У сільськогосподарському виробництві використовуються сільськогосподарські угіддя, засоби виробництва, робоча сила, а функціонування цих ресурсів пов'язане з виробничими витратами тому для визначення економічної ефективності по підприємству вони пропонують певну систему показників: вартість валової продукції на 1 га сільськогосподарських угідь, на 1 середньорічного працівника чи на 1 люд.-год, на 1 грн основних виробничих фондів або на 1 грн виробничих витрат; обсяг валового, чистого доходу та прибутку на 1 га сільськогосподарських угідь, на 1 середньорічного працівника

чи 1 люд.-год, на 1 грн основних виробничих фондів та на 1 грн витрат виробництва; рівень рентабельності та норма прибутку сільськогосподарського виробництва.

Окремі науковці наголошують на необхідності вибору найоптимальніших показників для конкретних випадків з усієї системи з метою всебічного вивчення суспільного виробництва.

На думку В. П. Галушка, при формуванні системи показників ефективності діяльності суб'єктів господарювання доцільно дотримуватися певних принципів, а саме: забезпечення взаємозв'язку критерію і системи конкретних показників ефективності виробництва; відображення ефективності використання усіх видів застосовуваних у виробництві ресурсів; важливість застосування показників ефективності в управлінні різними ланками виробництва на підприємстві; виконання найбільш важливими показниками стимулюючої функції у процесі використання наявних резервів зростання ефективності виробництва, того чи іншого виду діяльності підприємств [98].

Узагальнення вищезазначеного дозволяє зробити висновок про те, що для оцінки ефективності організаційно-економічних відносин можна використовувати систему показників, що характеризують рівень реалізації інтересів сільськогосподарських товаровиробників, переробних підприємств і суспільства в цілому (табл. 1).

У систему інтересів як сільськогосподарських товаровиробників, так і переробних підприємств входить виробництво продукції з найменшими витратами ресурсів з метою одержання максимального прибутку. Щодо системи економічних відносин між ними, то необхідно враховувати прагнення сільськогосподарських товаровиробників реалізувати продукцію в оптимальні терміни за максимально можливою ціною і з найменшими витратами обігу, а переробних підприємств – придбати сировину необхідної якості і в обсягах згідно з виробничою програмою, також з найменшими витратами.

Суспільство зацікавлене у виробництві необхідного обсягу якісної продукції в достатньому асортименті. При цьому повинна забезпечуватися як

Таблиця 1 - Показники ефективності організаційно-економічних відносин сільськогосподарських товаровиробників і переробних підприємств

Суб'єкт інтересів	Інтереси	Показники, що характеризують задоволення відповідних інтересів
Сільськогосподарські товаровиробники	1. Зниження витрат, пов'язаних з реалізацією продукції	Частка комерційних витрат на реалізацію у структурі повної собівартості продукції сільського господарства, %
		Частка трансакційних витрат у структурі повної собівартості продукції, %
	2. Дотримання оптимальних термінів реалізації виробленої продукції	Частка продукції, реалізованої по договорах контрактації, в загальному обсязі реалізованої продукції, %
		Тривалість зберігання сільськогосподарської сировини на підприємстві, днів
		Плановий і фактичний обсяг реалізованої продукції, тис. грн
	3. Своєчасність розрахунків за реалізовану продукцію	Період обороту дебіторської заборгованості за поставлену сільськогосподарську сировину, днів
		Розмір штрафних санкцій за порушення договірних зобов'язань по розрахунках за реалізовану сільськогосподарську сировину, грн
	4. Максимально можлива ціна реалізації сільськогосподарської сировини	Співвідношення індексів цін реалізації сільськогосподарської сировини і споживчих цін на продукти харчування з даної сировини
		Частка сільськогосподарських товаровиробників у ціні кінцевого продукту, %
		Рентабельність виробництва і продажів, %
Переробні підприємства	1. Зниження витрат по закупівлі сільськогосподарської сировини	Частка транспортно-заготівельних витрат у структурі вартості сільськогосподарської сировини, %
		Частка трансакційних витрат у структурі ціни купленої сільськогосподарської сировини, %
	2. Надходження сировини певної якості і в необхідних обсягах	Плановий і фактичний обсяг закупівлі сировини, т
		Завантаженість виробничих потужностей, %
		Структура сировини за якісними характеристиками, %
	3. Дотримання оптимальних термінів поставок сировини	Відповідність термінів постачань сировини виробничій програмі підприємства
	4. Мінімально можлива ціна закупівлі сільськогосподарської сировини	Співвідношення індексів цін реалізації сільськогосподарської сировини і споживчих цін на продукти харчування з даної сировини
		Частка вартості сировини без транспортно-заготівельних витрат у структурі собівартості готової
		Частка витрат переробного підприємства в ціні кінцевого продукту, %
	Суспільство	1. Виробництво якісної продукції
2. Доступність основних видів продовольства		Коефіцієнт доступності продуктів харчування, %
		Частка витрат населення на продовольство у загальному обсязі витрат, %
3. Дотримання вимог екології	Темп зростання виробничих витрат, направлених на поповнення виробничих фондів, пов'язаних з підтримкою нормальної екологічної ситуації в регіоні (у галузі), %	

Джерело: складено автором

фізична, так і економічна доступність основних видів продовольства. Показник, що характеризує доступність продовольства, розраховується як відношення фактичного рівня споживання до науково обґрунтованої медичної норми споживання у розрахунку на душу населення. Важливо також враховувати частку витрат населення на купівлю продовольства в загальній структурі витрат. Одним з основних критеріїв розвитку продуктивних сил, а, отже, й економічних відносин є дотримання вимог охорони довкілля та підвищення екологічності виробництва.

Показниками, що характеризують своєчасність реалізації і здійснення розрахунків за продану продукцію, є: частка сільськогосподарської сировини, реалізованої за договорами контрактації, у яких визначено терміни і обсяги поставок сировини; період обороту дебіторської заборгованості; рівень відповідності обсягів сировини, що купується, виробничій програмі.

Застосовуючи імітаційні моделі, можна визначати вірогідну результативність конкретних організаційно-технологічних заходів, а також прогнозувати ефективність виробництва, відповідну передбачуваним матеріальним і трудовим витратам, технології та організації виробничих процесів. Даний варіант перспективних розрахунків передбачає вивчення факторних показників не ізольовано, а в комплексі і взаємодії. При цьому можливі зміни основних елементів технології та організації виробництва, оскільки при виконанні розрахунків одночасно очікується зміна тих технологічних показників, які, за даними оцінки виробничих чинників, істотно впливають на досягнуті господарські результати.

Прогноз полягає в тому, що на підставі передбачуваних виробничих витрат і показників, які характеризують особливості технології та організації виробничих процесів, а також з урахуванням ґрунтово-кліматичних умов підприємства порівнюються вірогідні результати його виробничо-господарської діяльності. Це і визначає можливості практичного використання одержаних даних.

Отже, для оцінки ефективності економічних відносин в агропромисловому

виробництві можна використовувати підхід, що ґрунтується на узгодженні й реалізації інтересів суб'єктів цих відносин, а саме сільськогосподарських товаровиробників, переробних підприємств і суспільства. Виявлення показників, що характеризують задоволення відповідних інтересів суб'єктів, необхідне не лише для проведення оцінки, але і розробки прогнозів.

Ефективність відносин у молокопродуктовому підкомплексі зумовлюється численними міжгалузевими і міжгосподарськими зв'язками, які істотно впливають на ефективність виробництва молока і молочних продуктів й орієнтуються на задоволення потреб населення в молочній продукції.

Особливості функціонування молокопродуктового підкомплексу істотно впливають на господарську діяльність сільськогосподарських товаровиробників, молокопереробних підприємств, на ринкові процеси, кон'юнктуру, що склалася, на молоко і молочні продукти, на рівень задоволення попиту населення в молочних продуктах і, найголовніше, на економічну ефективність функціонування молокопродуктового підкомплексу в цілому. Розглянемо ці особливості:

- економічний процес відтворення в молокопродуктовому підкомплексі тісно пов'язаний з природним процесом розвитку сільськогосподарських тварин з певними фізіологічними та генетичними особливостями;
- низька еластичність пристосування пропозиції до ринкових умов при підвищенні цін унаслідок тривалого терміну комплектування поголів'я високопродуктивними тваринами й окупності інвестицій;
- швидкість обороту грошових коштів у молочному скотарстві істотно нижча, ніж у галузях промисловості, у зв'язку із значною тривалістю виробничого циклу;
- ціни у промисловому секторі зростають значно швидше, ніж в аграрному, що призводить до диспаритету цін на молоко і молочну продукцію та ресурсів, необхідних для їх виробництва;
- попит на ресурси в молочному скотарстві безпосередньо залежить від попиту на молочну продукцію;

- тісний зв'язок із галузями рослинництва, насамперед, із кормовиробництвом. Молочне скотарство висуває специфічні вимоги до кормової бази – за обсягами, складом і якістю кормів;

- з метою раціонального використання земельних, трудових і матеріальних ресурсів у молочному скотарстві необхідно забезпечити оптимальне поєднання галузей рослинництва і тваринництва;

- чіткий поділ витрат на змінні та постійні, на співвідношення яких може впливати модернізація, що зумовлює рівень технологічного забезпечення й ефективність застосування технологій;

- у молокопродуктовому підкомплексі порівняно рівномірно одержують продукцію і доходи впродовж року. Молоко і продукти його переробки належать до товарів першої необхідності та мають стійкий попит;

- забезпечення цілорічної зайнятості працівників згладжує сезонність використання праці та інших ресурсів;

- нетривалий термін зберігання і низька транспортабельність молока, зумовлюють необхідність його швидкої переробки;

- доцільність використання значної кількості молока і молочних продуктів у свіжому вигляді є істотними чинниками, що формують основу для кооперації та інтеграції процесів виробництва, переробки і реалізації готової продукції;

- поголів'я корів є ресурсом порівняно високого рівня ліквідності, що створює передумови для стійкого функціонування підприємства;

- молочне скотарство має подвійне призначення, зважаючи на характер одержуваної продукції (молоко і приплід) та її використання (споживання і відтворення);

- ринки молочної продукції більшою мірою наближені до ринків досконалої конкуренції, ніж ринки промислового сектору економіки;

- територіальне розміщення сільськогосподарських товаровиробників відносно молокопереробних підприємств зумовлює великі транспортні витрати.

Урахування цих особливостей дасть змогу здійснювати регулювання і вдосконалення форм економічних відносин суб'єктів молокопродуктового

підкомплексу з метою дотримання економічних інтересів контрагентів, підвищення ефективності їх діяльності.

Зазначимо, що визначення критерію ефективності господарської діяльності як співвідношення одержаного результату при мінімальних витратах ресурсів не прийнятне для оцінки ефективності економічних відносин підприємств молокопродуктового підкомплексу, оскільки цей критерій не дозволяє практично визначити рівень використання наявних виробничих ресурсів через несумісність усіх чинників виробництва.

На рівень ефективності економічних відносин у молокопродуктовому підкомплексі впливають безліч чинників, що зумовлює необхідність їх вивчення, ідентифікації та класифікації. Проведене автором дослідження дає змогу виділити таку сукупність чинників:

- економічні чинники ефективності – система економічних відносин; ціноутворення; канали реалізації; рівень виконання договірних зобов'язань; динаміка обсягів виробництва продукції в галузях; достатність і рівень використання виробничих ресурсів, їх кількісна та якісна характеристика; якість сировини і готової продукції; державне регулювання (податки, субсидії, дотації та ін.); дієвість фінансово-кредитної системи; інвестиційна привабливість; конкурентоспроможність галузей; мобільність і гнучкість пристосування до мінливості ринку тощо;

- чинники технологічної ефективності – використання інноваційних технологій, які сприяють зниженню витрат; організація виробництва; продуктивність корів; рівень механізації і автоматизації виробничих процесів на стадіях виробництва і переробки; сезонність виробництва молока; достатність кормової бази; селекційно-племінна робота; рівномірність отелень; підвищення якості молока; розширення асортименту молочної продукції та ін.;

- організаційно-правові чинники регламентують правове поле, у межах якого функціонують суб'єкти молокопродуктового підкомплексу;

- чинники соціально-економічної ефективності – соціальні умови праці і життя людей; рівень оплати праці; кваліфікація працівників; потреби населення

у певних видах продукції; платоспроможний попит і структура споживчих витрат населення; демографічна ситуація та ін.;

- природно-кліматичні й екологічні чинники.

Для оцінки ефективності економічних відносин необхідно використовувати показники, що відображають вплив різних чинників на процес виробництва у молокопродуктовому підкомплексі. Показники ефективності виробництва повинні характеризувати рівень його результативності, щоб здійснювати порівняльну оцінку останньої в динаміці або за окремими підприємствами.

Слід зазначити, що показники ефективності ланок молокопродуктового підкомплексу нерозривно пов'язані між собою. При вивченні ефективності економічних відносин у системі «виробництво – переробка молока» необхідно розглянути вартісні та натуральні показники ефективності виробництва молока сільськогосподарськими підприємствами і молочних продуктів переробними підприємствами, шляхом зіставлення загальних (обсяг валової продукції, валового і чистого доходу в розрахунку на одиницю виробничих ресурсів; рівень окупності капітальних вкладень і виробничих витрат; рівень задоволення потреб населення у продуктах харчування, рівень виробництва і споживання окремих видів продуктів у розрахунку на душу населення та ін.) і часткових показників (продуктивність корів, валове виробництва молока у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, на 1 корову та ін.).

Висновки.

Система виробничих відносин являє собою єдність сукупності взаємодіючих, органічно взаємопов'язаних виробничих відносин у певній причинно-наслідковій залежності, що утворює цілісність як основну характеристику системи. Економічні взаємовідносини аграрних підприємств становлять сукупність організаційно-економічних заходів, які забезпечують за допомогою договірних відносин умови подальшого розвитку діяльності

підприємств. Сутність економічних взаємовідносин слід розуміти, як конкретне вираження різних аспектів виробничих зв'язків між учасниками процесу виробництва кінцевої продукції для споживача, які мають місце в процесі здійснення ними різних видів обміну результатами праці на стадіях як виробництва, так і розподілу одержаних результатів. Виробничо-технологічні зв'язки знаходять прояв у взаємному постачанні продукції (наданні послуг) і становлять матеріально-речовий обмін результатами виробничої діяльності сільськогосподарських, переробних і торговельних підприємств. Виробничо-технологічні взаємовідносини у молокопродуктовому підкомплексі опосередковуються через реалізацію функцій постачання, зберігання, трансферу і реалізації продукції. У молокопродуктовому підкомплексі цей вид відносин між підприємствами, що виробляють молоко як сировину, і підприємствами, що його переробляють на кінцеву продукцію, опосередковується через узгодженість технологій виробництва цієї сировини і технологій її переробки. На систему організаційно-економічних взаємовідносин у молокопродуктовому виробництві впливає ряд чинників: державне регулювання ринку молока; рівень розвитку інтеграції сільськогосподарських товаровиробників із переробними організаціями; розвиток вертикальної і горизонтальної кооперації в молокопродуктовому підкомплексі; науково-технічний процес і впровадження інновацій; ступінь монополізації сільськогосподарських ринків; виробничо-технічне й матеріально-технічне забезпечення виробництва.